

725.94 “1937” (497.11 Ниш)

ОТКРИВАЊЕ СПОМЕНИКА ОСЛОБОДИОЦИМА НИША НА ТРГУ КРАЉА МИЛАНА 1937. ГОДИНЕ

***Апстракт:** Прославу шездесетогодишњице ослобођења Ниша обележена је 28. јуна, 1937. год. на Видовдан свечаним откривањем споменика ослободиоцима Ниша, аутора Антуна Августинчића. Споменик је свечано пред мноштвом Нишлија открио кнез намесник Павле Карађорђевић.*

***Кључне речи:** Одбор за подизање споменика, споменик, постамент, кнез намесник Павле Карађорђевић, ослободиоци Ниша, министар Драгиша Цветковић.*

ПОЧЕТАК СТВАРАЊА ИДЕЈЕ О СПОМЕНИКУ

Још од ослобођења Ниша постојала је велика жеља грађана за подизањем споменика ослободиоцима Ниша. У том правцу почеле су припреме. Међутим, подизању споменика морало је претходити преуређење Ниша. Од старе и дотрајале касабе почело се изграђивати градско насеље.

На конференцији 24. фебруара 1902. грађани Ниша, представници свих друштвених слојева, донели су одлуку о подизању споменика који је имао бити споменик свим ослободиоцима Ниша и споменик краљу Милану. За председника је изабран тадашњи председник нишке општине Годор Миловановић.¹

Позив за новчану помоћ Одбора за подизање споменика је наишао на добар одзив код Нишлија. Десет година након почетка пројекта за подизање споменика почели су Балкански ратови, многе знамените Нишлије су узеле учешће у рату 1912-1913, тако да је Ниш је дуговао признање и њима.

После завршених Балканских ратова почео је још страшнији Први светски рат, Ниш је живео три ратне године под бугарском окупацијом. По ослобођењу, поново је заживела идеја о подизању споменика који би био посвећен како ослободиоцима из 1878, тако и ослободиоцима из 1918. године.

Директор гимназије у Нишу, Милан Банић, образовао је 1919. године одбор који је добио задатак да ради на подизању споменика "борцима палим за ослобођење

¹ Нишки нови лист, 28.6.1937, Ниш, 2.

и уједињење отаџбине". Међутим убрзо је дошло до разлаза чланова одбора а Милан Банић се одселио из Ниша.²

Приликом прославе педесетогодишњице ослобођења Ниша 1927. године председник општине Ниш Драгиша Цветковић поново је покренуо питање изградње споменика, приликом саме прославе постављен је камен темељац на Тргу краља Милана. Обласни одбор Народне одбране, чији је председник у то време био нишки епископ г. Доситеј, преузео је иницијативу за рад на подизању споменика. Тек након пет година од те иницијативе, почело се са озбиљнијим припремама.³

На празник Духови, 20. јуна 1932, одржана је конференција представника друштва и корпорација из Ниша са члановима Удружења Нишлија из Београда и великог броја грађана. Два дана пре тога је био упућен заједнички апел грађанству и на железничкој станици су свечано дочекане Нишлије из Београда. На конференцији су донете одлуке о приступању раду у циљу што скоријег подизања споменика. На челу Одбор нашао се председник општине.

Одбор је на својој првој конференцији изабрао за председника инж. Михајла Чавдаревића, за потпредседника др Јована Х. Богдановића и Андона Андоновића; секретари: професор Александар Донковић, директор Ескортне банке; благајник: трговац Михајло Петровић – Морена; чланови одбора: кројач Михајло Поповић, трговац Вељко Стефановић, грађевинар Милан Стефановић, лекар др Боривоје Бехаја, Милан Костић.

Удружење Нишлија је неколико дана касније упутило списак прикупљених прилога од својих чланова из Београда у износу од 42.000 динара уз писмо следеће садржине: *"У име чланова Удружења Нишлија у Београду, топло благодарим Вама и целокупном нишком грађанству на братском пријему и пажњи, која нам је указана за све време нашег бављења у вашој средини приликом нашег излета, шаљући Вам уједно наше најсрдачније поздраве... претседник д-р Јован Х. Богдановић"*⁴

До краја 1932. године Одбор је одржао десет седница и спровео детаљну организацију свог пословања. Сви прилози које је Одбор прикупио сливали су се код Хипотекарне банке. До краја 1932. године прикупљено је 118.000 динара.

Од доласка за председника општине и Одбора Живковића, долази до сукоба и неслагања чланова Одбора за подизање споменика. Тај неспоразум у Одбору је створио негативну реакцију грађана Ниша, који су се све ређе одлучивали да дају допринос за подизање споменика на Тргу краља Милана. Највише је неспоразума било око учешћа секретара Одбора Душана Манојловића.⁵

Седница одржана 13. фебруара 1933. године бавила се питањем: какав споменик треба подићи и на ком месту. Постигнута је сагласност да се подигне

² Споменица освећење споменика Ослободиоцима Ниша, Ниш, 1937, 11.

³ Нишки нови лист, 28.6.1937, Ниш, 2.

⁴ Споменица освећење споменика Ослободиоцима Ниша, 1937, 11.

⁵ Јов. Богдановић, Истина о подизању споменика борцима за ослобођење у Нишу, Београд, 1937, 15.

споменик у виду статуе у вредности од око 800.000 динара и постави на Тргу краља Милана. Тада је донета одлука о расписивању конкурса за идејну скицу споменика.

Три дана касније, 16. фебруара одржана је седница којој је присуствовао, поред председника Чавдаревића и чланова из Ниша, и први потпредседник др Јован Богдановић, председник Удружења Нишлија из Београда. Секретар Одбора Душан Манојловић је поднео извештај да Одбор располаже сумом од 188.856 динара, не рачунајући прикупљене прилоге Удружења Нишлија из Београда.

На седници је такође одлучено да се још у истој години приступи подизању споменика и да на четири стране споменика у рељефу имају бити истакнута четири значајна догађаја везана за историју Ниша, борба Синђелића и другова на Чегру, устанак Кола Рашића и другова, ослобађање Ниша 1877. године и ослобођење Ниша 1918. године. Донета је одлука о прикупљању историјске грађе за издавање споменице. На једној од наредних седница изабран је жири за избор дела за споменицу. У жири су ушли: Тодор Видојковић, директор Женске гимназије, професор др Душан Милачић, професор Милан Марковић и професор Влада Николић, школски надзорник у пензији. Усвојен је на истој седници предлог председника Чавдаревића о условима конкурса за идејну скицу споменика и одређене награде: прва награда – 15.000 динара, друга награда – 8.000 динара, трећа награда – 5.000 динара.⁶

Избор модела за споменик извршен је на седници оцењивачког суда, 30. маја 1934. године, у дворани школе «Краљ Александар». Од 23 модела и једне скице предлога за израду споменика, оцењивачки суд је изабрао за награду три предлога, а одбор се сагласио са оценом и поделом награда.

Прва награда додељена је Антуну Августинчићу, вајару из Загреба, друга Ристи Стијовићу, вајару из Београда и трећа Сретену Стојановићу, вајару из Београда. Оцењивачки суд је дао и свој предлог о месту где ће се споменик поставити, као и услов да буде готов до 1. маја 1935. године.⁷

У току 1935. године дошло је до промене, за председника Одбора изабран је Драгиша Цветковић, председник Нишке општине. Када је Драгиша Цветковић службено долазио у Београд, имао је сусрет са потпредседником одбора Јованом Богдановићем. Тада је постигнут договор да се убрза са припремама за подизање споменика ослободиоцима Ниша. Усвојен је предлог донет од 5. августа 1935. године да се Августинчићу исплати сума од 800.000 динара, са роком испоруке од 15 месеци. Одбор је поставио услов Августинчићу да се постамент споменика изради од јабланичког камена, а не костовачког како је аутор споменика желео. Одлучено је да споменик мора бити израђен према усвојеном и награђеном пројекту, постамент од јабланичког камена, а бронза да буде првокласног квалитета ливнице Уметничке академије из Загреба.⁸

Према одлуци Одбора били су одређени за одлазак у Загреб Милан Стефановић, грађевинар и инжењер Рад. Новаковић ради контролисања рада на споменику.

Под руководством првог потпредседника Одбора Јована Богдановића одржана је седница 20. августа 1936. године, на којој је одлучено да се постаменту споменика изради из целих комада и предузимачу призна вишак од 15.000 динара. Шест дана након седнице Поглаварство је дало Одбору за споменик још 100.000 динара. Нови председник Одбора Драги Живковић, био је уједно и председник Градског поглаварства .

⁶ *Споменица освећење споменика Ослободиоцима Ниша*, 1937,12.

⁷ Исто, 13.

⁸ Јован Богдановић, *Истина о подизању споменика*, 9.

Седници од 5. априла 1936. године присуствовао је и први потпредседник Јован Богдановић, лекар и председник Удружења Нишлија у Београду и реферисао о изради споменика. Наредне седнице Извршног одбора биле су посвећене убрзању постављања и монтирања споменика, као и припремама саме свечаности.

Сукоб чланова Одбора наставио се личним сукобом потпредседника Јована Богдановића и Андона Андоновића. Сукоб је кулминирао тако што је Андоновић избацио из Одбора Богдановића због његовог пребивалишта у Београду. Али сукоб је превазиђен и Одбор је наставио са радом, требало је пожурити са припремама за подизање споменика.⁹

Коначно је на седници од 15. маја 1936. године скинуто са дневног реда питање споменика. Тој седници су присуствовали Јован Богдановић, члан жирија, Бранко Поповић, професор Универзитета и вајар Антун Августинчић. Аутору споменика Августинчићу је одато признање што је монументалним делом крунисао подвиге ослободилаца Ниша, а Бранко Поповић је одао признање свим члановима Одбора за подизање споменика. Донета је одлука да се вајару Августинчићу исплате сви новчани вишкови који нису били предвиђени уговором закљученим између њега и Одбора. Донета је и најважнија одлука – споменик ће бити свечано откривен на Видовдан, 28. јуна 1937. године, тачно шездесет година након ослобођења Ниша.¹⁰

ОТКРИВАЊЕ СПОМЕНИКА

Шездесетогодишњицу свог ослобођења Ниш је прославио 28. јуна 1937. године. Десетак хиљада људи, жена и деце из самог града и околине дошло је на прославу.

Свечаности су присуствовали кнез намесник Павле, председник Краљевске владе др Милан Стојадиновић, председник Народне скупштине Стеван Тирић и чланови владе: армијски ђенерал Марић, Станковић, Стошовић и Кожуљ. Домаћин прославе је био министар Драгиша Цветковић. У име српске православне цркве гост је био митрополит скопљански г. Јосиф. Свечаности су присуствовали изасланици разних установа, као и учесници српско-турског рата 1876-1878. године који су учествовали у ослобађању јужне Србије.

Град је изгледао врло свечано. Фабрике у Нишу нису радиле тога дана, свет није журио на посао, већ на свечаност. Празници су били не само декори цвећа и зеленило којима је био окићен град, већ и расположење самих грађана Ниша. Сви балкони и прозори на Тргу краља Милана били су окићени, такође и улице Лешјанинова, Вождова, Кнегиње Љубице и Ристићева.¹¹

Програм свечаности изгледао је овако: од 7:00 – 9:30 помен палим борцима; 10:00 часова: освећење и откривање споменика ослободиоцима Ниша; 11:45: крштење авиона; 13:00 часова: банкет за високе госте и званице; од 15:30 до 19:00: народно весеље код споменика; 20:00 часова: кермес у градском парку са игранком у Официрском дому; 22:00: ватромет на Нишави; 24:00: завршетак свечаности.¹²

Свечаност је почела богослужењем у Саборној цркви. Звона са торња Саборне цркве означила су почетак свечаности, а једно од звона Саборне цркве је изливано од турског топа, трофеја из ослободилачког рата српске војске 1877. године.

Централном делу свечаности претходило је крштење авиона Аероклуба у Нишу. На тркалишту је био импровизовани аеродром, свечаност је трајала од 9 до

⁹ Исто, 18.

¹⁰ *Споменица освећење споменика Ослободиоцима Ниша*, 1937, 14.

¹¹ *Нишки нови лист*, 28.6.1937, Ниш, 1.

¹² Историјски архив Ниш, Б – ЗП – IV – 6.

10:00 преподне. Крштењу и освећењу авиона присуствовали су изасланик министра војске и команданта ваздухопловства генерал Милојко Јанковић и представници цивилних и војних власти. Новим авионима кумовао је Драгиша Цветковић, који је разбио флашу шампањца о мотор авиона уз речи: *"Крштавам те именом Ниш..."* После тога, министар Драгиша Цветковић се у кратком говору захвалио Аероклубу Ниш на активном раду и изразио жељу за напретком у раду.

У 10 часова завршено је богослужење у Саборној цркви, а истовремено и свечаност Аероклуба. После богослужења, учињен је помен палим борцима од Косова до Првог светског рата. После парастоса скопски митрополит је одржао беседу и нагласио сву славу победе и цену слободе коју је дао српски народ за слободу.

Кнез намесник Павле Карађорђевић на перону железничке станице у Нишу

На нишкој железничкој станици су око 10:30 часова министар Драгиша Цветковић са баном Моравске бановине Новаковићем, председником општине Живковићем, потпредседником Чохацићем, већницима и другим делегацијама сачекали и поздравили председника Краљевске владе Милана Стојадиновића и члановима делегације која је дошла у Ниш. Сви заједно су остали на станици и сачекали долазак дворског воза, који је стигао у 11 часова и поздравили кнеза намесника Павла Карађорђевића. Председник општине Ниш у име грађанства пожелео је добродошлицу кнезу Павлу и захвалио му се на части коју својим присуством свечано указује Нишу.¹³

Са железничке станице је кнез Павле у аутомобилу са председником владе и у пратњи осталих дошао на Трг краља Милана. На путу ка центру града ученици свих нишких школа поздрављали су кнеза намесника.

Пред почасном трибином, код споменика, кнеза Павла сачекали су Андон Андоновић, потпредседник Одбора за подизање споменика са члановима. Кнез Павле поздрављен од масе света, заузео је место на почасној трибини. Са леве и десне

¹³ *Споменица освећење споменика Ослободиоцима Ниша, 1937, 22.*

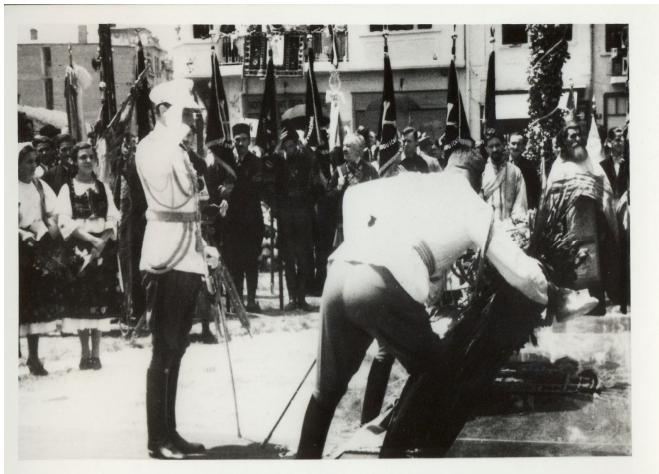
стране поред кнеза Павла били су председник Краљевске владе и председник Народне скупштине, а иза су седели чланови владе: Марић, Цветковић, Станковић, Стошовић, Кожуљ и Бехмен, генерал Христилић, бан Новаковић и други.

На бини је био и бивши председник владе Никола Узуновић, а око споменика и према почасној трибини били су сенатори и народни посланици Моравске бановине, носиоци Карађорђеве звезде, учесници рата 1876-1878, Одбор за подизање споменика, ратни инвалиди, четници, соколи, свештенство, певачка друштва и многи други.

Свечаност је почела нешто после 11 часова. Председник општине Живковић, пошто се поклонио, позвао је кнеза намесника Павла, који је сишао са почасне трибине и дошао пред споменик покривен застором, где је пресекао траку која је држала застор. Када је застор пао, из масе су се проломиле поклице: „Живео краљ ! Живео кнез намесник ! Живела Југославија !“¹⁴

Застор са споменика пао је тачно у 11:20 часова. У ваздуху су кружиле три ескадриле авиона и из једног од њих бачен је венац на споменик. Све су очи биле окренуте ка споменику који је деловао свечано и прелепо. Освештење споменика обавили су митрополит Јосиф и епископ Јован уз асистенцију неколико свештеника. Освећење је пратио хор "Бранко" и група свештеника без одежде.

Свечаности је присуствовао и аутор споменика Антун Августинчић. Горњи део споменика је весник победе: Моравац на коњу са заставом слободе на којој су иницијали поклича: "Само слога Србина спасава". Испод тога је фриз који са јужне стране има Стевана Синђелића у борби на Чегру, а са северне стране Кола Рашића у замаху како диже Нишлије на устанак 1874. године. Са друге две стране, источне и западне, представљени су догађаји од 1809. до 1918, године. Испод фриза су четири рељефа који представљају: заклетву завереника из 1874. године, улазак краља Милана са војском у Ниш 1877. године, завет краља Александра као регента 1914. године у Нишу и улазак краља Петра и Александра 1918. у ослобођени Ниш.¹⁵

*Кнез намесник Павле Карађорђевић
полаже венац на споменик*

Први венац положио је кнез намесник Павле. На венцу од свежих цвећа и зеленила на тробојци је натпис: "Ослободиоцима Ниша – Павле". Министар војске генерал Љубомир Марић положио је венац Краљевске владе са натписом: "Борцима за слободу". У међувремену док су полагани венци Народне скупштине и Сената, кнез намесник Павле је пришао групи тешких инвалида и бораца из 1877. године и са сваким понаособ се поздравио и измењао неколико речи.

Окупљеним грађанима се обратио потпредседник Одбора Андон Андоновић. После говора Андоновић је предао реч председнику општине Живковићу. Председник општине се у уводној речи обратио кнезу намеснику Павлу речима: "Ваше Краљевско Височанство, У часу када Ниш са дубоком захвалношћу одаје

¹⁴ Исто, 23.

¹⁵ Нишки нови лист, 28.6.1937, Ниш, 3.

признање борцима за народно ослобођење и уједињење, и када им као знак признања посвећује овај споменик, осећам се врло захвалним што је Ваше Краљевско Височанство благоизволело узети учешће у овом свечаном чину".

Следећи говорник је био армијски генерал Љубомир Марић, чији је говор често био прекидан поклицима: „Живео краљ ! Живела наша дична војска!“ Крај говора генерала Марића такође је пропраћен громогласним клицањем краљу, краљевском дому, војсци и Југославији.

После тога настао је дефиле. Испред трупа наступио је командант Моравске дивизијске области, генерал Ђорђе Лукић са штабом, а затим је промарширала јединица нишког гарнизона. Иза војске дефиловала су соколи, скаути и народна коњица као и омладина и сељаци околних села у дугим поворкама и шареним костимима.

У 13:30 био је банкет у сали Официрског дома на коме су били кнез Павле, председник владе Милан Стојадиновић и сви на свечаности присутни чланови владе, бан Моравске бановине, председник Сената, укупно 300 званица, међу њима шездесет представника општина околних места. Здравнице су разменили кнез намесник Павле и министар Драгиша Цветковић као домаћин банкета. Том приликом кнез Павле је одржао кратак говор који је био прекидан овацијама: „Живео ! Живела Југославија!“ После банкета у библиотеци Официрског дома кнезу Павлу су представљени чланови Одбора за подизање споменика, многи виђени нишки грађани, као и представници појединих општина Моравске бановине.¹⁶

У 15:50 часова после разгледања Нишке Бање, отпутовао је кнез Павле дворским возом са председником владе Стојадиновићем и председником скупштине Ђирићем. Кнез Павле је испраћен на станици Црвени крст, пошто је претходно обишао почасну чету, поздравио се са присутнима и захвалио се на срдачном дочеку које му је приређен.

У вези са свечаношћу, одржано је низ приредби. Народно позориште је организовало представу, на аеродрому у Медошевцу је организован аеромитинг. Празнично расположење није јењавало, пред спомеником се окупљао народ, разгледао споменик и препричавао се утисак са свечаног отварања.

Прослава шездесетогодишњице ослобођења завршена је величанственим ватрометом. Откривање споменика је представљало акт народног празника и прослава великог јубилеја, као и помен палима за слободу Ниша.¹⁷

¹⁶ *Споменица освећење споменика Ослободиоцима Ниша, 1937, 31.*

¹⁷ Исто, 38.